

ISBN: 978-99955-45-38-3
УДК: 005.96:330.34]004(497)

Датум пријема рада: 08.06.2022.
Датум прихватања рада: 24.06.2022.
Прегледни научни рад

ИЗАЗОВИ ТРЖИШТА РАДА У СВЕТЛУ ДИГИТАЛНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

LABOR MARKET CHALLENGES IN THE LIGHT OF THE DIGITAL REVOLUTION IN THE WESTERN BALKANS

Тања Вујовић

Универзитет у Приштини, Економски факултет, Косовска Митровица, Србија
tanja.vujovic@pr.ac.rs
ORCID: 0000-0001-7103-0934

Драгана Миленковић

Универзитет у Приштини, Економски факултет, Косовска Митровица, Србија
dragana.milenkovic@pr.ac.rs
ORCID: 000-0002-3098-7630

Анђелка Трипковић

Универзитет у Приштини, Економски факултет, Косовска Митровица, Србија
andjelka.tripkovic@pr.ac.rs
ORCID: 0000-0002-3972-4933

***Апстракт:** Од бројних свеобухватних изазова са којима се човечанство данас суочава, један од значајнијих и интензивнијих односи се на разумевање и обликовање нове технолошке револуције. Нова технолошка револуција тангира ако не све, онда готово већину аспеката наших живота. Под утицајем технологија и Индустрије 4.0, континуирано се дешавају промене на тржишту рада које првенствено доводе до угрожавања оних занимања која подразумевају обављање једноставнијих задатака. Предвиђања футуриста истичу да ће у наредне три године радници морати да овладавају новим вештинама како би задржали своје послове, пошто ће до 2025. године рад бити подједнако подељен између машина и човека. Наведене иновације доводе до великих новина у концепту рада у будућности, истичући све више промене у постојећим пословима, али и стварање модерних, до сада непознатих послова. Државе Западног Балкана се налазе на прекретници. Поред великог утицаја*

технологија и дигитализације на потребе за новим вештинама и целоживотним учењем, још увек постоји радна снага која срчано брани своје традиционалне послове, не желећи да прихвати трендове који настају под утицајем нових технологија.

Кључне ријечи: Индустрија 4.0, вештине, целоживотно учење, хибридна радна места, тржиште рада, Западни Балкан.

JEL класификација: O14, O15

Abstract: *Of the many comprehensive challenges that humanity is facing today, one of the most significant and intense is related to understanding and shaping the new technological revolution. The new technological revolution touches if not all, then almost most aspects of our lives. Under the influence of technology and Industry 4.0, there are continuous changes in the labor market that primarily lead to the threat of those occupations that involve performing simpler tasks. Futurists' predictions point out that in the next three years, workers will have to master new skills in order to keep their jobs, since by 2025, work will be equally divided between machines and humans. These innovations lead to great innovations in the concept of work in the future, emphasizing the increasing changes in existing jobs, but also the creation of modern, hitherto unknown jobs. The countries of the Western Balkans are at a crossroads. In addition to the great impact of technology and digitalization on the need for new skills and lifelong learning, there is still a workforce that wholeheartedly defends its traditional jobs, unwilling to accept trends emerging under the influence of new technologies.*

Key Words: *Industry 4.0, skills, lifelong learning, hybrid jobs, labor market, Western Balkans.*

JEL classification: O14, O15

1. УВОД

*„Сутра неће бити као јуче. Биће ново и зависиће само од нас.
Будућност морамо иновирати, а не открити.“
Gaston Berger*

Људи воле да размишљају о будућности како би могли да се припреме за њу. Но, изгледа да лакше можемо да предвидимо будућа дешавања, него ли да их замислимо као реалност. Да би будућност лакше замислили, обично се ослањамо на прошлост и на ранија искуства, како бисмо се подсетили начина на који смо стигли до садашњости. Док се четврта индустријска револуција увелико захуктава, ми већ правимо тачне пројекције о технолошким достигнућима и јасно сагледавамо домете најсавременијих технологија: вештачке интелигенције, машинског учења, нанотехнологија, *IoT (Internet of things)*, роботике, *3D* штампача, биотехнологија, паметних градова и осталих технологија у развоју. Много нам је теже, међутим, да предвидимо какве ће друштвене и културне промене условити те технологије које, сасвим је извесно,

воде киборгизацији човека и то не само у смислу замене и обнове изгубљених или оштећених биолошких функција и органа, већ и у смислу проширења постојећих и додавања нових функција човеку, које он изворно не поседује, с циљем давања му надљудских способности. Једно је сасвим извесно, технологија условљава, по својој суштини, брзини и обиму, досад невиђене промене наших живота, а нарочито ће трансформисати животе будућих генерација. Већ посматрамо појаву нових пословних модела и уобличавање нових система производње, потрошње, пословне логистике и испоруке производа. Мења се начин на који радимо и комуницирамо, како се информишемо и забављамо, како се изражавамо и са ким разговарамо (све чешће са дигиталним личним асистентима – *Siri, Cortana, Google Home, Amazon Alexa*). Мења се начин на који функционишу владе и институције, системи образовања, здравства и транспорта, као и системи за регенерицију и очување природног окружења. У својој историји, човечанство се никада до сада није суочавало са реконструкцијом економске, друштвене и културне парадигме која је у себи носила већи дисбаланс између могућег просперитета и потенцијалне опасности.

Истраживања Светског економског форума предвиђају да ће примена савремених технологија у наредних пет година укинути 85 милиона радних места, али и истовремено створити 97 милиона нових (World Economic Forum, 2020). У ове податке урачуната је и стопа успоравања запошљавања због проблема које је донела пандемија *COVID-19*. Милиони појединаца на глобалном нивоу су изгубили радна места и средства за живот услед пандемије *COVID-19* и пандемијске рецесије, као и услед структурних промена привреде и даље аутоматизације. Наравно, највише су погођени послови које обављају нижи најамни радници, жене и млађа популација са нижим степеном образовања, као и оне земље и заједнице које су свакако заостајале за развијеним светом, што води продубљивању већ постојеће неједнакости. У оваквим условима, значај знања и образовања непрестано расте и може се рећи да оно постаје пресудан фактор за опстанак и развој сваког појединца. Исто тако, знање, креативност и иновације постају примаран фактор конкурентске предности националне економије, која је битан услов за остваривање економског раста и развоја. Процене су да ће до 2025. године више од 50% постојећих рутинских задатака и операција на радним местима преузети роботи и машине, што ће значити губитак радних места у производњи услед аутоматизације за 43% постојеће радне снаге (World Economic Forum, 2020). С друге стране, увођењем технолошких иновација стварају се нови сектори и креирају нови задаци, тј. отварају се нова радна места, која захтевају напредне когнитивне вештине, као што је решавање сложених проблема, социобиохевиоралне вештине, попут тимског рада и комбинације вештина које обезбеђују прилагодљивост, као што су логичко размишљање и самоефикасност. За изградњу тих вештина неопходна је снажна подлога у виду људског капитала и целоживотног учења.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог рада јесте представљање утицаја убрзаног развоја технологија на тржиште рада и радна места будућности, истичићи све већи значај овладавањем савремених вештина. У наредним годинама, диструптивне промене у пословним

моделима имаће трајне и далекосежне последице на раднике у државном и приватном сектору. Државе Западног Балкана се налазе на маргинама, а у њима ће се тек развијати технологије и нове вештине које ће пуни процват имати у наредним деценијама. Аутори рада су истражили секундарне изворе, студије случаја и спроведена истраживања, те методама компарације издвојили закључке о смеру кретања развоја технологија и савременог образовања у државама Западног Балкана. У истраживању су коришћене метод анализе и синтезе, индуктивни и дедуктивни метод и метод компарације.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Живимо у миленијуму у коме се убирају плодови непрекидног људског развоја и иновација у прошлом веку. Наиме, отворили смо врата свемира, послали људе на Месец, израдили темеље техно револуције. Начин на који замишљамо живот на Земљи у будућности заснива се на садашњим предвиђањима о правцу развоја технологија. Светла страна предикције живота односи се на свет који је у служби човека и животне средине, али и иновација које олакшавају свакодневницу. Нико од нас не може предвидети последице незаустављивог развоја технологија и јасно је да се овај напредак не може успорити, већ му се морамо прилагодити. Предвиђања футуриста истичу да ће у наредне три године радници морати да овладавају новим вештинама како би задржали своје послове, јер ће до 2025. године рад бити подједнако подељен између машина и човека, а све под утицајем агилних, иновативних конкурената, који у улози иноватора, убрзано подстичу промене захваљујући приступу глобалним дигиталним платформама за истраживање, развој, маркетинг, продају и дистрибуцију.

Табела 1. Предвиђања футуриста о променама које ће се десити до 2025. године

Промене које се очекују до 2025. године	Вероватноћа њихове реализације
10% људи носиће одећу са Интернет конекцијом	91,2 %
90% људи имаће неограничен и бесплатан приступ Интернету	91,0 %
1 трилион сензора биће повезан са Интернетом	89,2 %
појавиће се први робот фармацеут у САД	86,5 %
10% наочара за читање биће повезано са Интернетом	85,5 %
80% светске популације са дигиталним присуством на друштвеним мрежама	84,4 %
први аутомобил произведен путем 3D штампача	84,1 %
прва Влада која ће заменити цензус са <i>big data</i> изворима	82,9 %
први паметан телефон који је могуће имплантирати (усади у људско тело) доступан комерцијално	81,7 %
5% потрошачких производа иштампаних у 3D штампачима	80,7 %
90% популације користи паметне телефоне	78,8 %
90% популације са регуларним приступом Интернету	78,2 %
10% од укупног броја возила на америчким друмовима чиниће самовозећи аутомобили	76,4 %

прва трансплантација јетре из 3D штампача	75,4 %
30% корпоративних ревизија изведено вештачком интелигенцијом	73,1 %
Владе ће први пут прикупити порез преко <i>blockchain-a</i>	69,9 %
глобално већи број путовања путем <i>car-sharing-a</i> него приватним аутомобилима	67,2 %
први град са преко 50.000 становника и без семафора	63,7 %
10% глобалног бруто домаћег производа ускладиштено на <i>blockchain-u</i>	57,9 %
машина са вештачком интелигенцијом у борду директора	45,2 %

Извор: World Economic Forum, (2015), Global Agenda Council on the Future of Software & Society, *Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact*, Survey Report.

У својој песимистичној, нехуманој форми, четврта индустријска револуција може имати потенцијал да роботизује човечанство, али и да одузме оно што је за човека суштинско. Међутим, супротно гледано, као допуна најбољим деловима људске природе (креативност, емпатија), она може да подигне човечанство на нов ниво колективне и моралне свести засноване на заједничком смислу судбине. Незаустављив развој технологија је извор сталних изненађења, чак и за оне који су добро информисани, при чему доводи до великих новина у концепту рада, истичући све чешће имплементацију знања и вештина које ће бити потребне тржишту рада у будућности. Како се претпоставља, најтраженија занимања биће везана за сектор информационих технологија. Евидентно је да ће одређени традиционални послови нестати, неки ће бити модернизовани, али ће се појавити и нови послови који не могу бити аутоматизовани. Процена да постоји вероватноћа да ће доћи до компјутеризације 702 занимања, указује да је скоро 47% свих постојећих послова у САД под ризиком од укидања. Све већи јаз између послова на тржишту рада и расположивих вештина доводи до проблема и фрустрација које последично подстичу миграције и друштвену искљученост. Из ових разлога бележи се четвороструко повећање броја појединаца који траже могућност за *online* учење на сопствену иницијативу, петоструко повећање обезбеђивања *online* курсева за своје раднике од стране послодаваца, али и деветоструко повећање уписа на *online* курсеве ученика преко владиних програма (World Economic Forum, 2020).

Поред великог, а у многим ситуацијама и необјашњивог утицаја четврте индустријске револуције и технологија на потребе тржишта рада, приметна је и трансформација радног простора, при чему се све више промовише „рад од куће“, што последично доводи до затварања великог броја канцеларија. Наиме, модернизовани хибридни модел рада који подразумева комбинацију рада у канцеларији и рада од куће, утиче да простор за рад губи своје традиционалне оквири, а јављају се нови, алтернативни облици запошљавања, флексибилни облици радног времена, индивидуална организација рада запослених, привремени тимови за решавање одређених проблема, правећи се баланс између професионалног и приватног живота (Ђорђевић-Бољановић, Добријевић, 2014). У извештају из 2020. године Светски економски форум истиче да ће до 2025. године послодавци око 44% радне снаге послати на рад од куће. Међутим, упркос мултидимензионалности и популарности хибридног модела рада, чак

78% запослених сматра да би удаљавање од канцеларије довело до великих изазова, мислећи преваходно на ометање од стране чланова породице, управљање временом, једнообразност, усамљеност и недостатак комуникације (World Economic Forum, 2020).

Истраживање које је спровела америчка компанија Cisco (Cisco, 2022), која се бави креирањем мрежних решења за конвергенцију преноса података, гласа и видео-записа, у коме је учествовало 28.025 запослених са пуним радним временом из 27 земаља са свих континената, показало је да је хибридни модел рада најпожељнији радни аранжман на глобалном нивоу. Ова студија показује да скоро $\frac{3}{4}$ испитаника (71,2%) жели комбинацију даљинског и традиционалног рада (хибридни модел), док скоро петина њих (20,2%) жели 100% рад на даљину, а 8,6% испитаника се определило за 100% рад у канцеларији са пуним радним временом (Cisco, 2022). У истраживању је уочена и изражена генерацијска разлика на одабраним тржиштима. Тако, на пример, у континенталној Кини само 3,4% припадника генерације Z жели у потпуности рад на даљину, у поређењу са 26,4% Baby Boomers-а. Такође, утврђено је да је пандемија вируса COVID-19 у великој мери утицала на опредељеност запослених за хибридни режим рада.

Постојање тзв. *open space-a* или радног простора без канцеларија, недељних *happy hour-a*, опуштенијих ентеријера и лежернијих кодекса облачења најављује улазак нове генерације на тржиште рада – генерације Z. Како ова генерације обухвата особе рођене након 1996. године, донекле је и оправдано зашто њихова уверења, навике и жеље у пословном свету још увек нису јасно дефинисани. Оно што је за сада сигурно јесте да ће припадници генерације Z морати да сарађује са припадницима других генерација – миленијалцима, а одређени облик интергенерацијске разноликости се може логично очекивати. Како све чешћа ревитализација радних места подразумева усвајање концепта целоживотног учења, поставља се питање да ли се образовни систем који је био прилагођен миленијалцима може применити и код генерације Z? Припадници генерације Z су свесни да четврта индустријска револуција обликује радно окружење и теже ка томе да се ослободе рутинских активности и више фокусирају на креативан посао.

Седмо Deloitte-ово истраживање *Millennial Survey 2018* (Deloitte, 2018) у коме је учествовало 10.455 миленијалаца из 36 земаља и 1.844 испитаника генерације Z из шест земаља, показало је да промене које се дешавају нису лаке и да подједнако погађају обе групе. Оно што је интересантно јесте да млади професионалци нарочито желе да изграде тзв. „*soft skills*“, као што су самопоуздање и међуљудске вештине, уз велико поштовање етике и интегритета. У вези са претходно наведеним, данас се велика пажња посвећује савременом образовању које има битну улогу у трансформацији друштва, а самим тим и генерације Z, ка економији знања, где се кључна парадигма односи на примену нових технолошких достигнућа у образовном процесу.

Како Вилић наводи (Вилић, 2014), савремено образовање се не односи само на функционалну писменост, општа знања и вештине, него и на развој креативних потенцијала, способности и амбиције, али и на стицање и непрекидно унапређивање практичних и применљивих знања.

Западни Балкан је одувек био богат природно обдареним, сналажљивим и паметним људима. Анализирајући *TIMSS* извештаје у којима су представљена постигнућа ученика из области математике и природних наука, може се констатовати да се у државама Западног Балкана мора континуирано улагати у образовање, вештине и савремене технологије у будућности, при чему ће оне бити у могућности да испрате трендове и захтеве тржишта рада. Према овом извештају, Сингапур је први на листи достигнућа ученика из области математике са скором од 625 поена. С друге стране, посматрајући државе Западног Балкана, статистички значајно најбоља постигнућа из математике има Република Србија (508 поена).

Остале државе Западног Балкана имају статистичко нижа постигнућа из области математике, и то редом, Албанија (494 поена), Северна Македонија (472 поена), Црна Гора (453 поена) и Босна и Херцеговина (452 поена). Када је реч о међународним постигнућима из природних наука, Република Србија и овде предњачи у односу на остале западнобалканске државе са скором од 517 поена. Први на листи је поново Сингапур (595 поена), а следе га Република Кореја (588 поена) и Русија (567 поена). Статистичко значајна нижа постигнућа из природних наука од Републике Србије имају Албанија (489 поена), Босна и Херцеговина (459 поена), Црна Гора (453 поена) и Северна Македонија (426 поена) (*TIMSS*, 2019).

У XIX веку, Балкан је био познат као „Европска Турска“, што донекле може бити оправдање за историјско кашњење земаља Западног Балкана да се прикључе европским интеграцијама. Нови трендови глобализације, аутоматизације и технологија нису заобишли ни ове свакако недовољно развијене земље које су слабо припремљене за суочавање са променљивим природама посла, управо из разлога што су радници концентрисани у нискоквалификованим и радно интензивним секторима. Западни Балкан се мора суочити са будућношћу са радном снагом која је опремљена снажном „новом економијом“ усмереном на вештине и целоживотно учење, што ће пре бити комплементарно, него заменљиво са технологијом. Наведено би подразумевало обнову и реформу процеса образовања и формирање вештина од ране фазе детињства, развој кроз формално образовање и одређену обуку коју обезбеђују компаније.

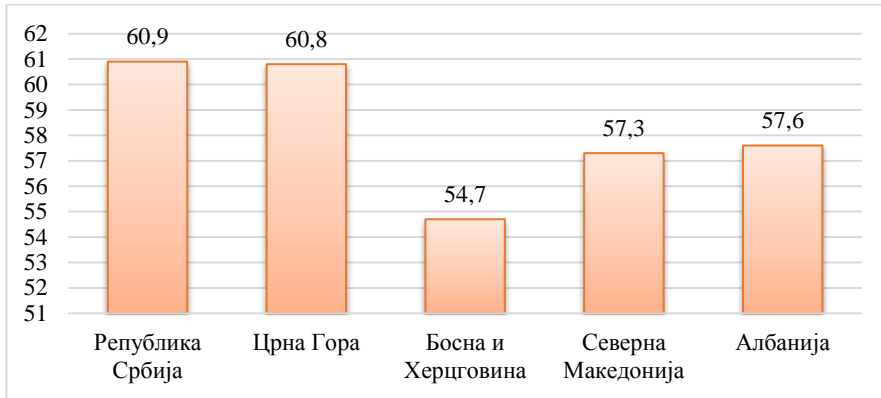
Како Малбаша и аутори наводе (Малбаша, Добромиров, Радишић, 2014) конкурентска предност једне земље више није садржана у традиционалним производним факторима, као што су радна снага, земља и капитал, већ у производњи и коришћењу знања и информација.

Четири основна услова која земља мора да испуни да би била конкурентна у светској привреди базираној на знању јесу: законодавно и економско окружење које омогућава слободно кретање знања и подстицање предузетништва; образовно и стручно становништво; динамична информациона структура; мрежа истраживачких центара, универзитета итд. (Dahlman, 2007).

На основу Индекса глобалне конкурентности (*GCI*) Светског економског форума, који је састављен од 113 варијабли подељених у 12 стубова, од укупно 141 привреде која је посматрана кроз скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности, Сингапур се налази на првом месту са скором од

84,8, док је најлошије рангирана држава Чад, са скором од 35,1. Скорови држава Западног Балкана представљени су на Графикону 1.

Графикон 1. Глобални индекс конкурентности држава Западног Балкана

Извор: World Economic Forum (2019), *The Global Competitiveness Report*, WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019/20

Посебна карактеристика држава Западног Балкана огледа се у томе да стопа партиципације на тржишту рада расте са растом нивоа образовања, при чему је ова стопа за високообразоване раднике упоредива са просеком земаља Европске уније, а у Северној Македонији је чак изнад тога (90,5%).

Веома је битан податак да је од 2010. године број појединаца са високим образовањем у западнобалканским привредама порастао за 45% (Зорић, 2021). Наиме, овде је присутан и висок ниво запослености високообразоване радне снаге, имајући у виду да постоје велики проблеми у погледу вештина приликом запошљавања тек дипломираних студената са аспекта вештина којима они располажу (OECD, 2019).

Анализирајући Индекс глобалне конкурентности у издању Светског економског форума, аутори рада су посебну пажњу посветили 6. стубу и 12. стубу који се односе на вештине и иновационе капацитете држава Западног Балкана.

Наиме, правећи поређење међу западнобалканским привредама, од укупно 141 посматране државе, Црна Гора има најбољи просек просечних година школовања, заузевши 49. место, а следи је Република Србија која је на 50. месту.

Међутим, уколико се посматрају подстубови који се односе на вештине тренутне радне снаге, будућу радну снагу и вештине будуће радне снаге, прво место међу западнобалканским државама заузима Албанија.

Са аспекта лакоће проналажења квалификованих радника Република Србија се налази на 51. позицији, док је Босна и Херцеговина најлошије рангирана. Посматрајући однос ученика и наставника у основном образовању, Црна Гора се налази на 42. позицији, док је Албанија на 67. (Табела 2).

Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Република Србија бележе губитак вештина „нове економије“, повећавајући рањивост тржишта рада на технолошке промене. Сектор информационих технологија и услуга јесте највише погођен губитком вештина у Албанији, Босни и Херцеговини и Северној Македонији.

Рачунарски софтвер, интернет и телекомуникације су сектори који су недовољном едукацијом становништва погођени у Албанији, Северној Македонији и Републици Србији. Поред наведеног, Албанија и Република Србија су још погођене и недовољним развојем сектора високог образовања и истраживања.

Табела 2. Глобални индекс конкурентности – вештине (*p*-ранг, *s*-скор)

СТУБ 6 – ВЕШТИНЕ														
	просечне године школовања		вештина тренутне радне снаге		дигиталне вештине међу становништвом		будућа радна снага		вештине будуће радне снаге		лакоћа проналажења квалификованих радника		однос ученика и наставника у основном образовању	
	с	p/141	с	p/141	с	p/141	с	p/141	с	p/141	с	p/141	с	p/141
Република Србија	62,4	50	50,6	75	51,5	77	74,0	53	65,9	49	57,3	51	89,3	43
Црна Гора	62,6	49	50,5	78	55,3	62	74,8	50	66,0	47	50,6	83	89,5	42
Босна и Херцеговина	51,1	92	37,6	134	45,0	102	68,8	72	53,3	85	38,2	131	82,0	60
Северна Македонија	52,5	86	39,6	129	44,5	106	67,2	79	60,4	65	41,0	125	89,0	44
Албанија	68,0	56	53,4	61	42,8	113	77,2	40	69,9	37	39,8	128	80,1	67

Извор: World Economic Forum (2019), *The Global Competitiveness Report, WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019/20*

Ако се посматра 12. стуб који се односи на иновационе капацитете, Република Србија заузима ласкаво 43. у односу на 141 посматрану државу са аспекта међународних проналазака на милион људи, док је са аспекта оцена научних публикација на 61. месту.

Црна Гора је у односу на остале западнобалканске државе најбоље пласирана на подстубу пријаве патената на милион људи (52. место). Такође, Република Србија је на 38. позицији са аспекта расхода за истраживање и развој % БДП-а, следи је Црна Гора која се налази тек на 73. позицији, а Албанија је и овде најлошије рангирана у односу на остале западнобалканске привреде, 98. позиција (Табела 3).

Табела 3. Глобални индекс конкурентности – иновациони капацитет (p-ранг, c-скор)

СТУБ 12 – ИНОВАЦИОНИ КАПАЦИТЕТ												
	разноликост радне снаге		међународни проналасци (на милион људи)		оцена научне публикације		пријаве патената на милион људи		истакнутост истраживачких институција		расходи за истраживање и развој % БДП	
	c	p/141	c	p/141	c	p/141	c	p/141	c	p/141	c	p/141
Република Србија	62,0	48	22,4	43	77,0	61	22,9	54	4,2	60	31,0	38
Црна Гора	61,9	49	18,6	51	56,8	134	25,3	52	0,4	102	12,5	73
Босна и Херцеговина	48,6	117	4,3	75	65,1	114	7,8	77	1,1	88	6,7	93
Северна Македонија	50,2	110	0,0	126	68,2	97	5,1	81	0,8	89	11,8	75
Албанија	49,7	115	2,9	84	60,2	128	3,6	89	0,0	117	5,1	98

Извор: World Economic Forum (2019), *The Global Competitiveness Report*, WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019/20

ЗАКЉУЧАК

Јасно је да је развој технологија све присутнији у пословном и друштвеном окружењу, промене се дешавају константно и тек ће се дешавати у будућности. Брзи развој указује да ће генерација Z морати да се припрема за послове, технологије и нове вештине како би успешно решавала проблеме који их очекују, истичући све више целоживотно учење. Улагање у сопствени развој, знање и компетенције разуман је избор за бројне младе људе који покушавају да дефинишу свој животни пут. Светски економски форум даје препоруке Владима бројних држава, с циљем помагања у решавању бројних проблема, од којих се неке односе на:

- ✓ инвестирати у људски капитал, посебно у угрожене групе и образовање у раном детињству како би се развиле нове вештине које су све траженије на тржишту рада, као што су когнитивне вештине и вештине друштвеног понашања;
- ✓ побољшати социјалну заштиту како би се осигурала универзална покривеност и заштита која не зависи у потпуности од формалног запослења;
- ✓ повећати мобилизацију прихода унапређењем система опорезивања, тамо где је потребно, како би се обезбедио фискални простор за финансирање развоја људског капитала и социјалне заштите (World Economic Forum, 2020).

Да би се решавили проблеми данашњице, владе земаља Западног Балкана се морају ујединити и створити синергијско окружење у коме ће се развијати такво пословно окружење које ће омогућити развој нових знања и вештина уз могућност трансформације тржишног простора. Западнобалканске државе се морају ухватити у коштац са изазовима данашњице, како би привукле и задржале младе и предузимљиве таленате који су спремни за целоживотно учење. Уколико не дође до нових улагања и уколико се не усвоје предвиђања футуриста, тржиште рада никада неће успети да испрати трендове, нити ће моћи да нарасте до свог пуног потенцијала. *Arnold H. Glasgow* је рекао: „Проблем са будућношћу је што обично дође пре него што смо спремни за њу“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вилић, Д. (2014), *Улога знања и образовања у савременом друштву*, Политеиа, 4(8), стр. 389-404.
- [2] Ђорђевић-Бољановић Ј., Добријевић, Г. (2014), *У трагању за флексибилношћу, утицај информационих технологија на савремено радно окружење*, Синтеза, стр. 233-236.
- [3] Малбаша, Д., Добромиров, Д., Радишић, М. (2014), *Анализа јавних расхода за високо образовање на примеру одабрадних земаља Европске уније*, XX скуп Трендови развоја „Развојни поенцијал високог образовања, Копаоник, 24-27. фебруар 2014.
- [4] Cisco, (2022), *Employees are ready for hybrid work, are you? Cisco Global Hybrid Work Study*, (available at: https://www.cisco.com/c/dam/m/en_us/solutions/global-hybrid-work-study/reports/cisco-global-hybrid-work-study-2022.pdf).
- [5] Dahlman, C. (2007), *Technology, globalization and international competitiveness: Challenges for developing Countries*, Industrial development for the 21st century, Department of economic and social affairs of United Nations.
- [6] Deloitte, (2018), *Deloitte Millennial Survey Millennials disappointed in business, unprepared for Industry 4.0*, (available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-2018-millennial-survey-report.pdf>).
- [7] OECD, (2019), *Unleashing the transformation potential for growth in the Western Balkans*, (available at: https://www.oecd.org/south-east/europe/programme/Unleashing_the_Transformation_potential_for_Growth_in_WB.pdf).
- [8] TIMSS, (2019), *International Results in Mathematics and Science*, (available at: https://drive.google.com/file/d/13DCyIW-jjQvrH3-8OOK1_OVg6R1X9Db0/view).
- [9] World Economic Forum, (2015), Global Agenda Council on the Future of Software & Society, *Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact*, Survey Report.
- [10] World Economic Forum (2019), *The Global Competitiveness Report*, (available at: [file:///C:/Users/Dell/Downloads/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019%20(3).pdf)).

- [11] World Economic Forum (2020), *How countries are performing on the road to recovery*, (available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf).
- [12] World Economic Forum (2020), *The Future of Jobs Report*, (available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf).
- [13] Zorić, B. (2021). *South East Europe 2020: Annual Report on Implementation for 2020*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.

SUMMARY

The authors wanted to present the impact of the accelerating development of modern technologies on the labor market. Thinking about different types of future may not be enough to deal with all the challenges, which means we have to adapt to the future. Industry 4.0 has led to hitherto unrelated fields, such as artificial intelligence, machine learning, robotics, nanotechnology, 3D printing, genetics and biotechnology, linking up and upgrading each other. This initiates that in the future there will be a significant increase in the number of jobs, with the simultaneous disappearance of another group of jobs, as well as an increase in business productivity and a deepening gap between specializations. The Western Balkans must face a future with a workforce equipped with a „new economy“ and new skills. In order to achieve this goal, it is necessary to primarily implement the reform of the education process and the formation of skills from early childhood.